

PETŐFI KÖLTÉSZETÉNEK EGYIK FORMAI SAJÁTSÁGA ÉS A MODERN LÍRA.

Petőfit kiegyezés utáni lírai költészetünk az új irányoknak ösztönszerű űs-keresésével mesterének, előzőjének tartotta. Aranynak és iskolájának nyugodtabb, mérlegelőbb és kevésbé rhapsodikus költészetét hidegnek, leszűrtnek és — persze általában — kiokoskodottnak érezte Petőfi viharzóbb érzéseivel és temperamentumának lázongóbb ritmusával szemben. Ez ellentétbe állításban volt valami igazság, általában azonban Petőfit kissé erőszakoltan húzta közelebb az új irányokhoz, és nem látta, vagy nem akarta benne meglátni, a mi költészetében a modernebb lírai fordulattal merően ellentétes sajátosság. Az új irányt megbűvölte Petőfi egyénisége, és a szabadság s a hányatott élet lantosának izgalmasságát bele akarta látni költészetébe is. Nagy ideálja lírájának formai megalkotását is lazábbnak, s a kompozíció kereteit szétfeszítőbb izgalumnak érezte, mint a minő valójában volt. Pedig Petőfi lírája az új lírától sokban különbözik. E több megkülönböztető sajátosság közül itt csak egyikről akarok szólni.¹

Kiegyezés utáni újabb költészetünknek egyik megkülönböztető vonása a régivel szemben: képekben, hasonlatokban való dúsulás, valami izgatott és ugráló képzelet, mely lepkeként képről-képre röppen, egyiknél sem időzik egy futó pillanatnál tovább, s ez természetesen gyakran vezet homályra vagy képzavarra.

Mi másképp van ez Petőfi költészetében!

Petőfi képei, hasonlatai, nem számítva egy pár ritka esetet, pontosan látottak, erősen körülrajzoltak, s a *tertium comparationis* mindig világosan szembeötlő. Képzeletének e plasticitásán kívül azonban épen képei és hasonlatai szövésének van egy külön módja. Petőfi rendszeren nem ugrik nyomban át egyik hasonlatról a másikra, hanem ha teheti, megtartja a már felvetett képet, a mennyire csak lehet, kiaknázza párhuzam-lehetőségeit, a mennyire csak teheti, rajzának fővonalát ágzatja el, szóval szoros értelmi associációban marad az ere-

¹ E formai kérdést már érintettem. *A magyar líra a kiegyezés után* cz. cikkem II. részében. (Magyar Múzsá, 1920. 11—12. sz.). A mit ott csak futólag tudtam vázolni, hadd álljon itt kissé alaposabban megvilágítva. E tárgy természetéből folyik, hogy kénytelen vagyok illusztráló példákra hivatkozván kissé sokat idézni.

deti kiindulással. Gyakran egy-egy költeménye nem is egyéb, mint *egyetlen* metaforának vagy hasonlatnak, szóval *egy* képcentrumnak szétsugárzása. Íme egy-két példa:

Szivem, te árva rabmadár!
Kít szük, szoros kalita zár,
Légy csendesebben oda benn.
Ne hánykolódjál oly igen:
Úgy meg találok sérteni
Magad, hogy vér fog ömleni...

Vagy üsd meg magadat tehát,
Jöjjön halálos seb reád:
Véreddel majd megírhatom
Szerelmem és hatyúdalom.

(*Szivem, te árva rabmadár.*)

Világos, hogy itt a költőt szívének rabmadárhoz való hasonlítása vitte a rabságnak többi (kalitka, vergődés, vér stb.) képzeiteire.

Vagy egy másik helyen:

Láttad-e, angyalom a Dunát
S a szigetet közepén?
Ide szívembe képedet
Akként foglalom én.

A szigetről zöld falomb
Mártja vízbe magát;
Ha te szívembe így a remény
Zöldjét mártanád.

(*Etelkéhez.*)

Egészen kétségtelen, hogy modern költő a hasonlatot az első versszakban befejezte volna, s a Duna-sziget képzetek után új hasonlatra ugrik át. Petőfi megmarad az élénk vetett képnél, csak részletesebben dolgozza ki, s a sziget-víz képcsoportból új párhuzam-lehetőségeket emel ki.

Ismét máshol a népdalainkból annyira ismert megnyitó képnek parallelismusából kiindulva bontja ki az egész kép immanens gazdagságát. Vonója nem ugrik át más hűrra, hanem ugyanarról csal ki mentül változatosabb melódiát. Pl.: *A letarlott...*

A letarlott, megsárgult vidéken
Szomorúan ül az őszi köd:
Múlt időmnek szomorú emléke
Őszi ködként ült szívem fölött.

Feljön a nap fényes arczulatja
És eloszlik a szomorú köd:
Fényes arczod megláttam, leányka,
S világosság lett szívem fölött.

Óh de, leányka, úgy ne tégy mint a nap,
Mely azért veré el a ködöt,
Csak azért, hogy tisztán lássék, milyen
Hervadás van a világ fölött.

Sok más költeményében meg, a melyek egészen kétségtelenül nem úgy indulnak, hogy egyetlen képnek kibontásává váljanak, és hosszabbak is ahhoz, hogy egyazon párhuzam vonuljon át rajtuk, még ilyen helyeken is tovább időz egy-egy metaforánál, mint modern költő tenné, vagy egy kevésbé világos fantáziájú íróművész tudná. Milyen pontosan keresztül vitt párhuzam például az *Ivás közben* cz. versében a Thermopylé — Leonidás — Xerxes képcsoport. Más költőnek elég lett volna a szoros — Thermopylé hasonlat is. Petőfinek e pár-

huzam ösztönzést ad, hogy asszociációiból kicsavarjon minden hasonlatlehetőséget. Vagy az *Erdélyben* cz. ódájának e képe után:

Ez tette lelkem pusztává, a bánat
Pusztájává,...

modern költő már bizonyosan kifulladt volna, de Petőfinek a *puszta* fogalma új ötletet ad, s folytatja:

hol egy tigris lakik:
A vérszemű, a lángszemű harag.

Megkapván a *tigris* hasonlatot, ki kell aknáznia ezt is:

Oh e vad állat hányszor verte el
Magányos éjim csendét, a midőn
Besűvöltötte puszta lelkemet!

Az is megesik, hogy a költemény elején megcsillantott hasonlat a további sorok folyamán elbúvik, mint a földalatti folyó, de Petőfi egy-két verszakkal odább újra fényre bukkanja, s csak akkor csillogtatja meg képzelete napjának egész színpompájában. Ilyen a *Cypruslombok* ciklusból *Ó, a kedves drága kis leány...*, melynek kezdő versszakában megjelenik a repkény hasonlat:

Ó, a kedves drága kis leány,	Mint a repkény a fákat, a remény
Ó s az élet lakták szívemet;	Átszövé a tündérteremet.

E hasonlat azután a következő két versszakban nem szerepel, hogy a negyedikben és ötödikben visszatérjen s új kép-elágazási lehetőségeknek adjon életet:

Igy lett szívem csendes és üres,	S mert a földön ápolója nincs
Egy elpusztult ház, bús, laktalan;	Feltörekszik, fel az ég felé...
Rajt, az árva repkény, a remény,	Oh csak a rontó kételkedés
Leng sóhajtásim fuvalmiban:	Sarját mindig el ne metszené!

Epikájában is többször előfordul az ilyen képkiaknázás vagy hasonlatelágaztatás. A *helység kalapácsában* itt-ott épen a túlságosan kiczirkalmazott metaforával ér el komikus hatást. A lágyszívű kántor így vall szerelmet «az érzés egyszerű nyelven» a szemérmes Erzsóknak:

Keblem kápolnájában	Oh szemérmes Erzsók!
A hűséges szerelemnek	S ha meg nem koppantod
A öröklétnél	A viszón-szerelem koppantójával:
Fél röffel hosszabb gyertyája lobog	El fog aludni,
Szent lobogással.	És vele el fog aludni
S éretted lobog az,	Életem is!

Hasonló módon hasonló hatást ér el a két szerető szívnek tiszta buzája közé való konkolyhintésnek is komikus-pedáns módon keresztülvitt párhuzama. De Petőfi képzeletének ugyane gyökeréből sarjad elő a *Salgó* e pompás képe is:

Örök rejtélyű érzés, szerelem!
 Te nagy folyó, mely egyszer szemetet,
 Máskor virágot hordasz vízeden,
 S mind egy helyről: az emberek szívéből.
 Oh szerelem, te végtelen óceán,
 Melynek határát még nem látta senki!
 Ott állsz te, óriások óriása,
 Mesés nagyságban! Hogyha nyugoszol,
 Meglátja széles tükrödben magát a
 Határtalan menny minden csillaga;
 S ha háborogsz, fölszíneden csatáznak
 Az alvilágnak minden szörnyei.

E hasonlatcsoportba tartozik a *Boland Istókból* az életfájának (boldogságmadár, kinszenvedések mint akasztott emberek stb.) képe (175—76. vsz.), ide *Szécsi Máriából* az éjjél megjelenítése (holdkorona, csillagrendjelek, felhőpalást stb. 46—47. vsz.), és ide *Az apostolnak gyönyörű, szinte már példázattá terülő párhuzama a napsugárról, a nagy emberek lelkéről* a szőlőszemről és a világról:

A szőlőszem kicsiny gyümölcs;
 Egy nyár kell hozzá mégis, hogy
 megérjék.
 A föld is egy gyümölcs, egy nagy
 gyümölcs;
 S ha a kis szőlőszemnek egy nyár
 Kell: hány nyár kell e nagy gyümölcs-
 nek,
 A míg megéri? Ez belékerül
 Évezredek vagy tán évmiljomokba;
 De bizonyára meg fog érni egykor,
 És azután az emberek belőle
 Világ végéig lakomázni fognak.
 A szőlő a napsugarakat érik;
 Míg édes lett, hány napsugár
 Lehelte rája élte melegét,

Hány százezer, hány miljom nap-
 sugár?...
 A földet is sugárok érlelik, de
 Ezek nem nap sugárai, hanem
 Az embereknek lelkei.
 Minden nagy lélek egy ilyen sugár, de
 Csak a nagy lélek, s ez ritkán terem;
 Hogyan kívánhatnók tehát, hogy
 A föld hamar megérjék?...
 Érzem, hogy én is egy sugár vagyok,
 A mely segíti a földet megérni.
 Csak egy nap tart a sugár élete:
 Tudom, hogy a midőn megérkezik
 A nagy szüret,
 Akkorra én már rég lementem...
 (XI.)

Természetes, hogy ugyanazon képcentrumnak teljes kiaknázása gyakran érinti szinte az allegóriának határait, s nagy szépségei mellett néha kissé hidegnek és kiokoskodott-nak hat. Ilyenfélék: *Hol vagy te, régi kedvem?, Ki a szabadba!, Képzetem, Forrás és folyam, Mint felhők a nyári égen...*, *Csendes tenger rónaságán...*

Az is mesés, hogy egy-egy képnek keresztülvitele olyan végtelenen következetes, hogy pedantériát eredményez. Ilyenek:

Száraz kút a gégem csapja,
 Sütő a szomjúság napja;

Még meggyúl,
 Ha rá boresó nem hull.
 (Szomjas ember tünődése.)

Még pedánsabb *Az én torkom álló malom...* E két költeményben azonban helyén van az aprólékoskodás, mert a komikus hatást talán még fokozza is. Kellemetlenebb már a *Felhők ciklusnak Melyik a legvirágabb temető?* és a *Mosolyogjatok rám*

cz. darabjaiban, és szinte karrikaturája ennek a modernak *Mi vagy, keblem*... kezdetű költeménye.

Petőfi e sajátosságának nem pusztán a költői képzelet világossága terén van jelentősége. Nyilvánvaló, hogy van benne valami szerkezeti érték is, van valami egységbeszorító, a szét-hullástól megóvó szerkezeti hatása is. Ha a költő egyazon hasonlatnál, képnél tapad meg, s pusztán annak az egy kép-virágnak szirmait bontogatja, biztosabb és egységesebb keretet ad költeményének, mintha associatióinak hullámain ötlet-szerűen ragadtatja magát tova. Persze a lírában szorosan és biztosan komponáló Petőfinek nincs erre az eszközre mindig szüksége, elérheti ezt másképp is, de hogy mégis ilyen gyakran él vele, azt képzeletének különös világosságán kívül alighanem szerkezeti ösztöne is sugallotta.¹

Ezzel szemben a modern líra szökellőbb és lazább. Képei nem mindig világosak, és állandóan csapongók. A költői hatást gyakran nem is képeinek világosságával vagy értelmi associatiójával éri el, hanem pusztán a hangulati hasonlóságok révén hozzájuk tapadt homályosabb érzelem-ébredtésekkal. Álom, láz, tavaszi ébredés, őszi hervadás, felhő, vihar, villám, napfény, rózsza, liliom, harmat, füst, pára, buborék: csupa olyan szavak, amelyeknek pusztá említése már bizonyos érzelmi párhuzamot kelt lelkünkben életre, mint Csipkerózsikát a mesebeli királyfi csókja. Csakhogy a modern líra királyfija nagyon esél-csap legény, nem időzik a felébresztett kisasszony-nál, hanem tovább lovagol új csókok, új szépségek felé.

Hogy az újabb líra épen ezekre az inkább hangulati kapcsolatokra alapított sajátosságainál fogva érzelmibb líra a Petőfiénél, a kinek képei épenúgy gyökereznek a lélek tervező és értelmibb talajából, mint az érzelmiből — az kétségtelen. De másfelől az is kétségtelen, hogy az új líra lazább kötésű,

¹ Álljanak itt Petőfinek e sajátosságát mutató költeményei időrendben csoportosítva: 1842: *Disznótorban*; 1843: *Érik a gabona...*, *Síkos a hó, szalad a szán...*; 1844: *Tél végén*, *A dal*, *Szomjas ember tünődése*, *Mi foly ott a mezőn?*, *Az én torkom álló malom...*, *Szerelmem vándorai*, *Verseim*, *Szerelmem zúgó tenger*, *Szívem, te árva rabmadár*, *Esik, esik, esik...*, *Etelkéhez*; 1845: *Természet! még te is gúnyolódol?* (3. és 4. vsz.), *Hol vagy te, régi kedvem?*, *Ó, a kedves drága kis leány*, *Hír*, *Költő lenni, vagy nem lenni*, *Ki a szabadba!*, *P...y Vilma kisasszonyhoz* (2. és 3. vsz.), *Képzetem*, *A hűtlen barátokhoz*, *Búm és örömem*, *A. B. emlékkönyvébe*, *Forrás és folyam*, *Hol van oly nagy pusztaság...*, *Félre mostan...*, *Nő szerelmem...*, *A letarlott...*, *Messze estem...*; 1846: *Mely'k a legvigabb temető?*, *Mosolygatók rám...*, *Mint felhők a nyári égen...*, *Szerelmes vagyok én...*, *Szerelmenek rózsákkal...*, *Mi vagy, keblem...*, *Erdélyben* (14—19. sor); 1847: *Szép napkeletnek...*, *Csendes tenger rónaságán...*; 1848: *A téli esték* (1. vsz. utolsó sorából a 2. vsz. 6. soráig), *Itt benn vagyok a férfikor nyarában...* (az első három vsz.), *A bokor a viharhoz*, *Vesztett család*, *Csúfos futások!* (az utolsó kilencz sor). — Amint látható Petőfi e formai sajátossága az 1847. évtől kezdve meglepően csökken.

hamarább hull szerte, könnyen válik bombasztikussá, a mikor metafora-Ossára hasonlat-Peliont dobál.

Nézzük meg csak ellenpéldául Petőfire újabb líránk egyikét jeles termékét. Találomra egy költemény Reviczkytól:

Keserűt nyeltem, ah, gyakorta;
De jött rá mindig édes íz.
Nem minden könnyem hullthomokra...
Szerettem is, szerettek is.

Innen van az, hogy dalaimban
Narfény űz síró felleget,
S pajkos szellő enyelgve illan
A méla szív-romok felett.

Ha beborult az ég felettem
S a föld sivár lett és hideg:
Ragyogó lányzemekre leltem,
Kebelre, mely forrón piheg.

Jó sorsom a fényt és az árnyat
Bölcsen felosztá, rendezé.
Nem ölt meg bennem semmi vágyat,
Örömem untá nem tevé.

Ha kell szenvedni: készen állok.
A fájdalom még sírni hajt;
És látva ezt a szép világot,
Még felkiáltok: Édes élni rajt.

(Életharmónia.)

Ha az olvasó megfigyeli, hogy e szavak mélyén lappangó képek mint kergetik, változtatják egymást, Petőfi stílusával élesen ellentétes képalkotó hajlamot fog maga előtt látni.

Vagy nézzük Endrődinek *Hajótörés után* ez. költeményét. Már maga a cím a főtémára utal — a hajótörés, vihar stb. képcentrumra — de ez az egyes strófák folyamán csak fel-felbukkan, sehogysem tud azonban uralkodóvá emelkedni, csak közbekigyózik egyéb képek és vele nem párhuzamos realitások tömegébe:

Óh, ifjúságom aranyálma,
Virágos rózsás kikelet!
— Köröttem metsző szél süvöltöz
És hullanak a levelek.

Te jösz a süllyedő hajóhoz,
Megtört szívemhez, jó anyám;
Szereteted nagyobb s erősebb
Mint a vihar, az óceán.

Ábránd, boldog valóra válva,
Fentartó, védő szerelem!
— Bolyongok némán, emlékezve,
És könnybe lábad a szemem.

Múló álmoknál, képzelgésnél
Állandóbb, bensőbb igazabb;
Minden folt nélkül ilyen volna
Az égi fényforrás: a nap.

Családi tüzhely hű nyugalma!
Otthon, feleség, gyermekek!
— Lelkem mint tévelygő madár száll
Romok és sírhalmok felett.

Te jösz, te jösz bús otthonomba,
Hogy ne maradjon ez magány,
És elhúnyt csillagom világát
Kipótold, lelkem jó anyám.

Óh, bús szobám halotti csöndje!
Magányos, árva életem!
— Ki tör át szíve sugarával
Szomorú sötétségeden?

Aludjál csöndesen, nyugodtan
Letűnt, kilobbant csillagom!
— Ragyogj rám áldó sugaraddal
Jóságos, tündöklő napom!

De a képeknek, hasonlatoknak ez egymást váltó izgatott vágatása nemcsak ösztönszerű, hanem tudatos is a modern költészetben. Épen magának Endrődinek van egy allegóriája (*Tő és patak*), mely bátran programja lehetne újabb költészetünknek. A költő előtt e vers értelmében két példa áll: a

tóé vagy a pataké. A sima, nyugodt tó tükrén minden kép, mely beleverődik, szépen és híven rajzolódik le, de nyugodtsága miatt belepi a békanyál, elposhad — a zord bérczek között szökelve rohanó patak fenségesen az óceánba hal és futtában *«egyetlen képet sem vert vissza híven, de megragadó képsor volt maga»*.

Az új költészet a bérczi patakot veszi mintakép gyanánt. Természetes, hogy ügyetlenebb és esetlenebb költők gyakorlatában ez a mód gyakran vezet képzavarra s gyakran idéz fel akaratlanul is komikus hatást. E veszedelmet érzik is a kortársak, és nagyon ügyes Ágai Adolfnak egy szatirikus megjegyzése, amikor egyik tárczalevelében (*Richter hangversenyében*)¹ így jellemzi a modern líra e sajátságát: «Kezdenek beszállinközni a hallgatók. Az üvegajtók mögött félnék cizcogás neszel. A zenekar paripáit, a hegedűket, most fejtik ki a burokból; verseny előtt ez úgy szokás. A jelesebb hangszerek tokban laknak, melyből aggódó gyöngédséggel mint alvó gyermeket bölcsőjéből a dada, emeli ki a zenész. (A hegedűt egy szuszra két dologhoz hasonlítani, ezt az újabb hazai lírából tanultam. Azért tehát a hegedű paripa is, csecsemő is lehet.)»²

Petőfi költői sajátságai és a kiegyezés utáni költészet közötti különbségek felsorolását még szaporítani lehetne. Vanak a kép- és hasonlaltalkotáson kívül még egyéb lényeges vonások is, melyekben ez irányok erősen eltérő formatörékvéseket mutatnak. E tanulmány csak egyetlen-egyre akarta felhívni a figyelmet. Ebből is körülbelül világossá válik, hogy a mikor újabb költészetünk Aranyval szemben Petőfi folytatójának játszotta ki magát, a valóságnak némiképp önkényes korrigálásával tette. Ma, a mikor Petőfi költészetétől már elég távoli történeti perspektíva választ el, s a mikor újabb líránk is helyet ad a legújabb irányok formai sajátságainak, ezt sokkal világosabban állapíthatjuk meg, mint a múlt század utolsó három évtizedének önmagukkal és Arany János költői iskolájával szemben elfogult lírikusai tették.

GALAMB SÁNDOR.

¹ *Porzó tárczalevelei*. Budapest, 1877. (II. kötet 279. l.)

² Petőfiiben két képnek, hasonlatnak egymásba tolodása nagyon ritka. Ilyenféle: *Szerelmem zugó tenger*, melynek első versszakában:

Szerelmem zugó tenger;	Elszenderült, miképen
De most zugása nem ver	A gyermek bölcséjében,
Óriási hánykodás közt földet és eget:	Ha hosszan jajgatott és hosszan könyezett...

Látnivaló, hogy a tenger-metáforába mintegy betolódik a csecsemő-hasonlat; a második versszakban azután visszatér a képcentrumhoz, a tengerhez. Hasonló zavar van a *Természet! még te is gunyolódol* cz. költeményében, a hol a vihar a sashoz, a sas pedig a vadászhoz van hasonlítva.